

Късни праисторически сферични каменни артефакти от Обект 88/1, Градище, Шумен

Елена Начева ^a

^a Докторант, Катедра Археология, Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, бул. Цар Освободител 15, София; elenadnacheva@gmail.com

Late prehistoric spherical stone artifacts from Site 88/1, Gradishte, Shumen

Elena Nacheva ^a

^a PhD candidate, Department of Archaeology, Faculty of History, “St. Kliment Ohridski” University, 15 Tsar Osvoboditel Blvd, 1504 Sofia, Bulgaria; elenadnacheva@gmail.com

ABSTRACT

During the rescue archaeological investigation conducted in 2019 and 2020 at Site 88/1 near the village of Gradishte, Shumen municipality, a multilayer settlement and a flat necropolis were uncovered. Predominantly, structures dating back to the late Prehistory, mostly from the first half of the 4th millennium BCE, were revealed. Among the numerous archaeological materials, the abundance of flint artifacts and raw flint materials is striking. This is due to the lithic deposits found in the area. It is highly probable that its processing took place within the settlement. A significant quantity of cores, flakes, and retouched flint finds were discovered. Also of interest are several spheroid flint artifacts, part of the assemblage, which are discussed in the article. With their unusual method of processing, these findings emerge as unknown in typological terms for the first half of the 4th millennium BCE.

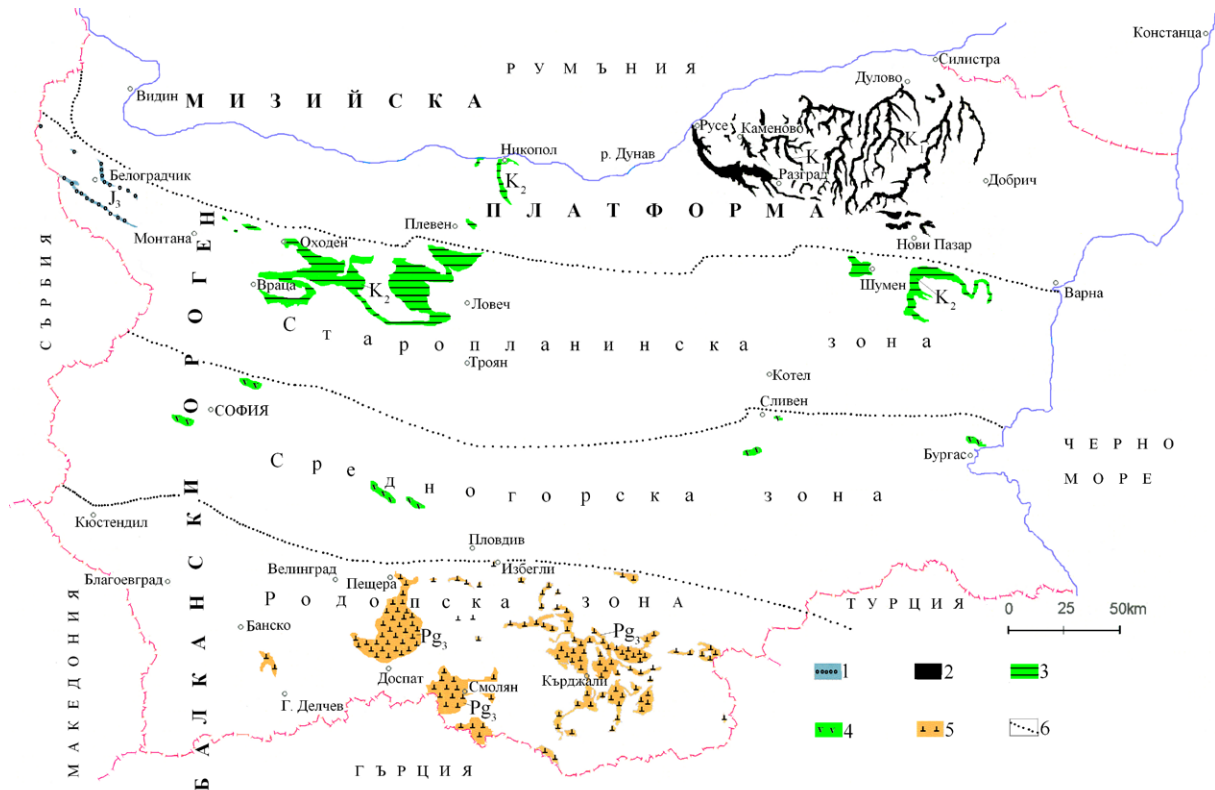
KEYWORDS

Village of Gradishte, municipality Shumen, spherical flint artifacts, first half of the 4th millennium BCE

Обект 88/1, Градище, Шумен се намира на около 12 км северозападно от днешния град Шумен, в землището на с. Градище. Проучен е през 2019 и 2020 г. при спасителни археологически разкопки, извършени поради изграждането на трасето на АМ „Хемус“. Научен ръководител е д-р Любен Лещаков от НАИМ–БАН¹. В рамките на обект 88/1 Градище са разкрити многослойно селище със структури от ранния халколит, от първата половина на IV-то хил. пр.Хр., както и от късната бронзовата епоха, от ранната желязна епоха (РЖЕ) и Късната античност. Освен селището е проучен и некропол от РЖЕ.

В селището са регистрирани наземни и вкопани жилища с правоъгълна и кръгла форма, ями, ров и гробове с трупоиизгаряне (в некропола) и трупополагане (в рамките на селището). Стратиграфски са разграничени три строителни хоризонта, в които са разкрити различен брой

¹ Изказвам благодарност на д-р Л. Лещаков за предоставената ми възможност да обработя кремъчния материал от обекта.

Обр. 1. Геоложка карта на основните типове флинт в България (по Начев 2009, стр. 8, фиг. 1)
 Fig. 1. Geological map of the main types of flint in Bulgaria (after Nachev 2009, 8, fig.1)

постройки. Първият, най-горен, се намира непосредствено под орницата и попада в пласт от тъмно сив, сбит седимент. Следващият хоризонт се причислява към светло сиво-кафяв пласт. При третия строителен хоризонт се наблюдава промяна, изразяваща се в поява на жилища с овален план и вкопана част под подовото ниво. Пластът е светлокафяв, а под него се разкрива стерилната лъсоча почва. В по-горните хоризонти жилищата имат правоъгълен или квадратен план. Всички постройки са изградени от стени с плетено-колова структура, които са били измазани с глина. На места се наблюдава отухляване вследствие на опожаряване. Според датите, получени след радио-карбонно датиране (към 2021 г.) е установено, че постройките от хоризонти 2 и 3 се отнасят към периода 3800–3400 г. пр. н.е. (Лещаков и др. 2021, 364).

Плоският некропол е открит в най-западния край на обекта. Отнася се към ранната желязна епоха (Лещаков и др. 2020, 438). Обредът е трупозгаряне. Повечето гробове са разположени около каменна структура с кръгла форма и диаметър над 10 м. Останките на покойниците са поставени в урни, а те от своя страна в три вида гробни съоръжения: в ями с кръгла или правоъгълна форма вкопани в културния пласт, ями, покрити с два или три реда камъни и градени гробни съоръжения с правоъгълна форма. Разкрит е и един гроб с трупополагане. Некрополът частично навлиза в рамките на селището, което се доказва от откритите там гробове (Лещаков и др. 2021, 365).

Откритите археологически материали по време на проучването на споменатия обект са в много големи количества, като не малък процент от тях са кремъчните артефакти. Предполага се, че главна причина за изобилието на находки от кремък са намиращите се в близост находища на суровина, т.нар. Лудогорски флинт (обр.1) (Начев 2009, 8).

Колекцията от кремъчни артефакти, обхваща следните категории: ядра, подготвителни форми, кремъчни късове със следи от ядруване, характерни отломъци. Дебитажът включва пластини и фрагменти от тях, отломъци и фрагменти. Присъстват и множество ретуширани форми.

Сред кремъчните материали преобладават ядра за еднопосочен дебитаж, основно на отломъци. Също така присъстват и подготвителни форми за ядра и праядра. Анализът на ядрата установява тенденция, при която се наблюдава оформянето им върху отломъци, които доминират в количествено отношение, както и върху кремъчни конкреции (Сиракова и др. под печат). Отломъците са предимно масивни като вентралната повърхност на отломъка е била използвана за отломъчна на ядрото. Ядрата, които са оформени върху кремъчни късове, обикновено имат частично запазена кора върху страничните или тилните повърхности. Част от ядрата са оформени върху плоски кремъчни конкреции. Някои от тези конкреции са с пукнатини или други увреждания, което довежда често до изоставяне на съответното ядро, без да е довършен цялостният процес на обработка. Ударните площадки са предимно получени с един удар, но се срещат и такива с по два или повече удара. При отломъчните повърхности на ядрата, тенденцията е те да са разположени на широката страна на отломъка или конкрецията. Рядко се срещат отломъчни повърхности на тясната страна.

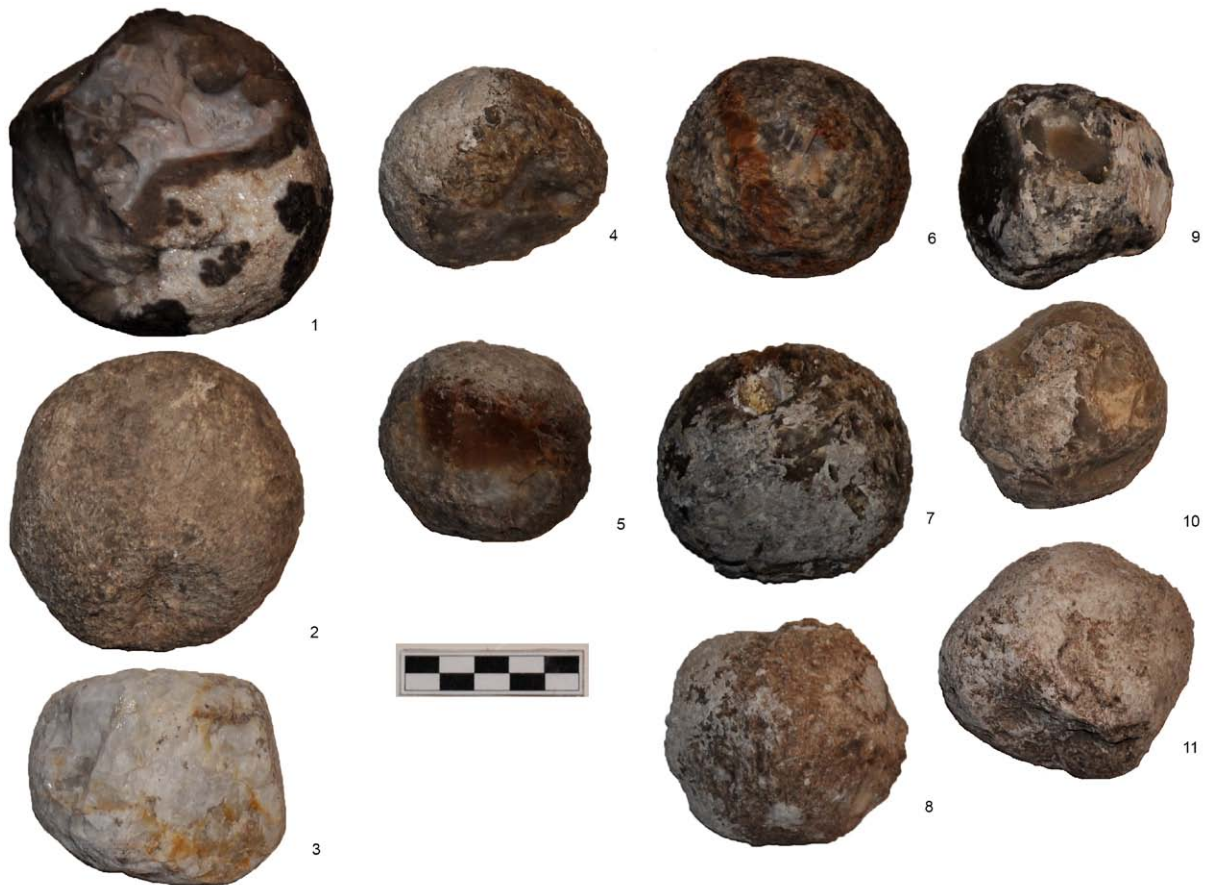
Във връзка с размерите на ядрата от ансамбъла се установява следното: при дължините най-висока е фреквенцията на ядрата с размери между 25–50 mm, което съставлява над 80% от изследваните находки. За ширините най-голямото съсредоточаване се установява в класовете между 30–50 mm, което е около 74%, докато при дебелините на ядрата съществено се откроява наситеността на артефакти основно в класа между 20–30 mm, т.е. около 61%. Изследването показва, че ядрата в колекцията са средни по размери.

Сумарно става ясно, че почти всички от изследваните ядра са еднопосочни и са за добиване на отломъци. Слабо са представени ядрата само за отломъчета и в комбинация отломъци и отломъчета. Единични бройки представят наличието и на ядра за отломъци и пластини и за отломъци и пластинки. Малко са представителите на ядра само за отломъчета или в комбинация отломъци и отломъчета. Спорадични екземпляри представят присъствието и на ядра за отломъци и пластини и за отломъци и пластинки. Голяма част от ядрата са с подготвени странични повърхности и върхови части, но не липсват и такива с латерално запазена кора, както и в тилните повърхности.

В структурата на кремъчния ансамбъл се разкрива висока фреквенция на отломъци, характерни отломъци и фрагменти, както и голямо количество неопределяеми фрагменти. Чрез данните получени от групата на отломъците може да се предположи, че първоначалният етап от обработката на материала за добиване на дебитаж, се е провеждал в самото селище. Потвърждение за това е и наличието на фрагменти с опити за тестване/оформяне на ядра и също такива от първичното разломяване на конкреции.

Отломъците представляват една значителна група в проучвания ансамбъл. Характеристиката им се представя по следния начин: преобладават тези от еднопосочни ядра, като само 3 екземпляра са от двупосочни. Повечето от отломъците са с основи оформени с един удар, но се срещат екземпляри с корови, линейни или фасетиранни. Формата им може да се обедини в две групи: първата обхваща трапецовидните, овалните и квадратните основи на отломъците, представлявайки почти 63% от изследваните екземпляри, докато втората обединява всички останали: триъгълните, тези с обратен триъгълник и правоъгълните, като също се включват и тези с неправилна форма. Следите върху дорзалната повърхност установяват, че голяма част от отломъците са със запазена кора и носят белези от първоначалната обработка и подготовка на ядрото.

В обобщение може да се каже, че в кремъчната колекция преобладават средни по размери отломъци. При дължините и ширините най-висока е фреквенцията при едни и същи метрични категории, т. е. между 20–40 mm. Това по всяка вероятност е доказателство за формата на отломъците (колкото дълги, толкова и широки), като по-често е квадратна или правоъгълна. Една част от отломъците е със следи от кора, запазена върху дорзалната повърхност, които се разпределят по следния начин: 74 бр. са със 100% покритие с кора, което означава, че са от първоначалната обра-

Обр. 2. Сферични каменни артефакти 1–3, 6–11 цели каменни чукалки; 4–5 фрагменти от каменни чукалки с полусферична форма (снимки Е. Начева)

Fig. 2. Spheroids stone artifacts: 1–3, 6–11 whole hammerstones; 4–5 hammerstone fragments with semi-spheroid form (photo E. Nacheva)

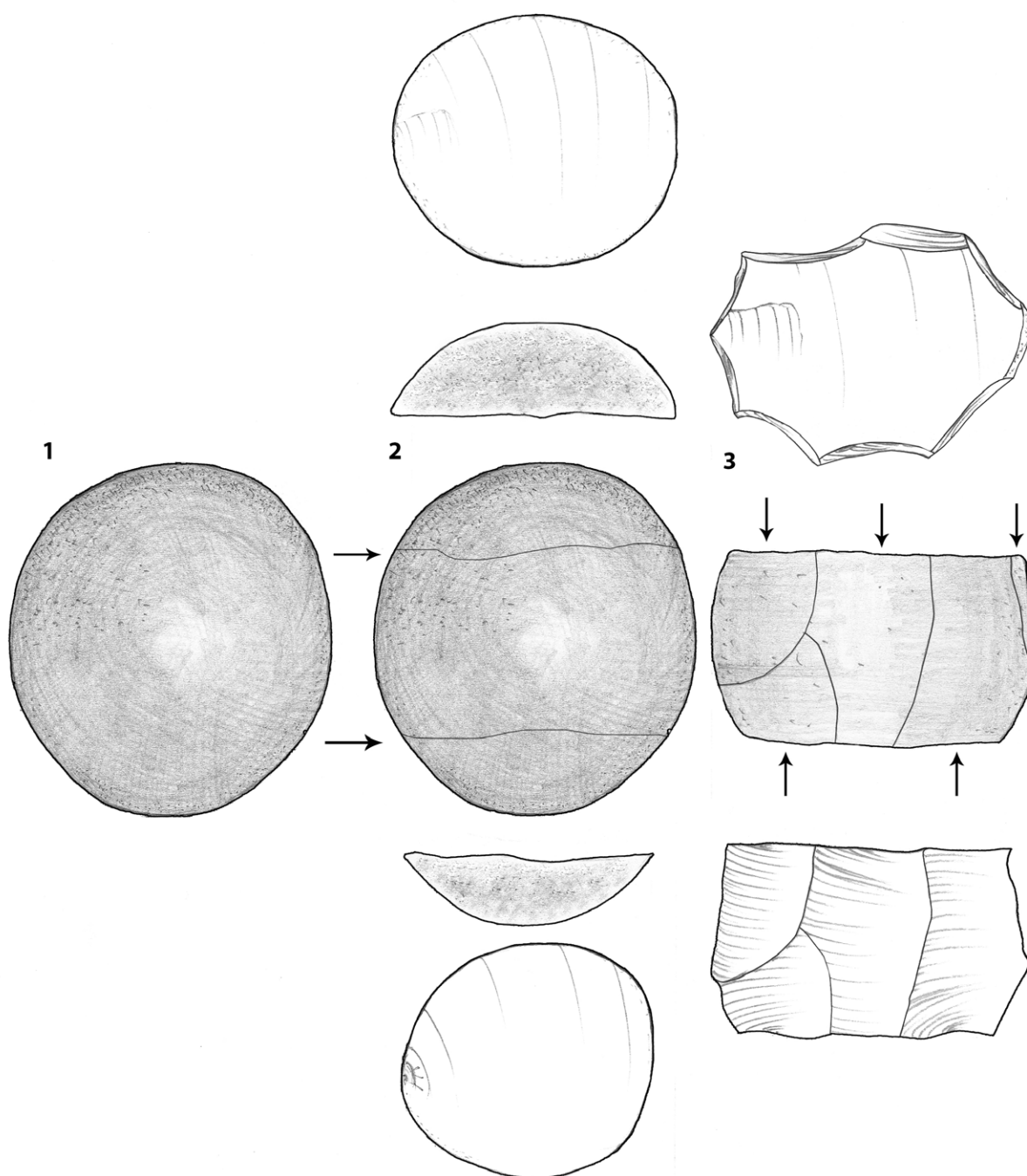
ботка на ядрата. 68 екземпляра са с 50% кора и 42 отломъка са с 25% корово покритие. Коровото покритие е предимно върху отломъците латерално и по-рядко във върховата или при основата части. Вероятно първоначалният етап от обработката на материала за добиване на дебитаж от ядра или кремъчни конкреции се е провеждал на място.

За пластините от този обект може да се каже, че в по-голямата си част са предимно фрагментирани, като сред тях преобладават основните фрагменти, следвани от средните. Характерно е, че всички са от еднопосочни ядра, с изключение на няколко екземпляра, които са от двупосочни такива. Повечето от тях имат успоредни странични ръбове, като останалите се разпределят между пластините със странични ръбове, разширяващи се към върха на артефакта и такива разширяващи се към основата. Сечението на пластините е предимно триъгълно, като по-рядко се наблюдават сечения като трапецовидните. За профилите на пластините може да се каже, че основно са прави – голяма част са със следи от латерално фрагментиране. Вероятно този метод е свързан с използването на пластините като елементи на съставни инструменти.

Дължините на пластините варират между 20–55 mm. Най-висока е фреквенцията на тези с дължини между 30–40 mm, следвана от тези с дължини между 20–25 mm.

При ширините границите са между 15–45 mm, като се откроява само една категория с висока фреквенция, а именно артефактите с ширина между 15–20 mm. Останалите категории ширини на пластините и фрагментите от тях са представени по-слабо, а някои спорадично.

Параметрите на дебелините на пластините се съсредоточават главно в категорията им меж-

Обр. 3. Схема на технологическия процес по разломяване на сферичната находка
(рис. Е. Анастасова, НАИМ-БАН)

Fig. 3. Scheme of the technological process of cleavage the spheroid artifact
(drawing E. Anastasova, NAIM-BAS)

ду 5–10 mm, а само три екземпляра са с дебелини над 15 mm.

При проучването на кремъчната колекция от обект 88/1 Градище, се установи, че ретушираните форми представляват 8.6% от целия материал и в него най-висока е фреквенцията на пластините и отломъците с ретуш, които представляват половината от ретушираните форми, следвани от тронкатюрите и стъргалките, докато останалите типове оръдия имат спорадични представители. Срещат се пробои, отломъци с назъбване, пластинки с ретуш, сегменти, резци, върхове и други форми с бифасиална обработка.

Обр. 4. Отломъци, вероятни средни части от сферични артефакти (снимки Е. Начева)

Fig. 4. Flakes, possible mesial fragments from spheroid artefacts (photo E. Nacheva)

При серия ретуширани форми са установени макроскопски различни излъсквания, както и зъбчат ретуш, разположени на един и същ страничен ръб. Броят и еднотипните им характеристики предполагат, че са били част от композитни/съставни изделия (Сиракова и др. под печат).

За целите на изследването на кремъчния материал, бе приложено макроскопско диференциране на отделните видове суровини, което се базира на общоустановените критерии: цвят, степен на прозрачност, блясък, степен на ломливост (Pawlikowski 1990).

Въз основа на тези критерии, както и след наблюдение под микроскоп, Vincent Delvigne от университета в Лиеж установи, че голяма част от суровините на кремъчните находки, произлизат от района на с. Крива река, обл. Шумен, намиращ се на около 50 км северно от обекта. Детайлните изследвания, потвърдиха разнообразието на използваните суровини за изработка на кремъчните сечива.

В състава на разглежданата колекция се разкриват също 11 бр. артефакти, които представляват цели каменни чукалки и фрагменти от такива (обр. 2). Девет от тях са цели екземпляри, а останалите два броя са фрагменти наподобяващи „капачки“ с полусферична форма. Предполага се, че артефактите са употребявани с различни цели:

- на първо място вероятно като чукалки;
- следващият етап – разделянето им на три части. При този начин на обработка се получават две крайни части (масивни отломъци) и средна част;
- трети етап – получената двустранно пресечена сферична средна част се е използвала като ядро за добиване на двупосочен дебитаж. Възможно е част от тези артефакти да са били съхранявани като суровина. Разграничаването им по групи е на базата на следните критерии: суровини, размери, контекст и датировка и метод на обработка.

По отношение на първия критерий, в колекцията от сферични артефакти и фрагменти от тях могат да се разграничат три различни видове суровини. Преобладаваща е тази със сив цвят,

със светли включения под формата на петна, непрозрачна, трудна за обработка. При част от екземплярите от тази суровина, се установяват следи, характерни за използването им като чукалки. В колекцията са установени четири броя, които са изготвени от нея. Друга част от екземплярите са с кварцови включения. Освен тях, се наблюдават и оцветявания в структурата, които евентуално могат да се дължат на средата, в която са били съхранявани. Цветът отново е сив, а три броя от разглежданите артефакти спадат към нея. Третата категория суровина е с кафеникав цвят и включения под формата на лещи и неопределяеми по-светли петна. От нея са изготвени два от екземплярите. Суровините не притежават категория прозрачност. Освен това, може да се каже, че изброените дотук материали, нямат качества за добра обработка и вероятно поради това, част от тях са били изоставени. Два броя от находките са изцяло корови, а един екземпляр е кварцов.

Метричните данни на артефактите от колекцията са следните: най-големите екземпляри имат размери от 8–9 cm диаметър и са два броя. Преобладават находките с диаметър от 6–7 cm, които са осем. Само един от екземплярите е с диаметър от 5 cm.

Групирането на колекцията от сферични находки по контекст на откриване и датировка разкрива, че пет от артефактите са от жилища, а шест от пластове. Жилищата от обекта се отнасят към първата половина на IV-то хил. пр.Хр. Два от екземплярите, открити в пластове, се разкриват в района на некропола, а други два артефакта вероятно принадлежат към IV-то хил. пр.Хр., защото са били открити в близост до структури датирани от този период.

Следващият критерий, по който са разгледани сферичните артефакти от колекцията, е според метода им на обработка. Седем от находките имат следи от първоначална обработка, по обиколката им. Целта е била премахване на кората, вероятно подготовка за ядра. Два от екземплярите са с полусферични форма и представляват т.нар. „капачки“, отделени от такъв тип конкреции, а останалите две находки са чукалки, като една от тях е кварцова. При тях не се забелязват следи от допълнителна обработка.

Шест броя от по-малките по размери конкреции имат следи от няколко удара по обиколката на артефакта, с цел премахване на кората им. Предполага се, че оформянето и съхраняването на каменните сферични находки в селището, е било направено с цел в някакъв момент да бъдат използвани като суровини. Също така по повърхността на необработените сферични каменни артефакти се установяват пукнатини, които свидетелстват за условията, в които са били съхранявани.

Възможните методи на обработка са два: в единия случай каменната конкреция се разделяла на три части, като се получават два полусферични отломъка, от върховата и проксималната част и един плосък от средната. Мезиалният отломък е бил обработен по околните ръбове, с цел оформяне на ядро с две площадки, като евентуално е бил добиван дебитаж. Така средната част е представлявала ядро или ако е била по-тънка, след тази околна експлоатация, се е използвала директно като инструмент (обр. 3)².

Другият вариант за третиране на сферичните каменни конкреции е чрез разполовяването им по средата, като така се получават два масивни корови отломъка, които биха могли да са използвани за ядра, след допълнителната им обработка, а плоската им повърхност е употребявана за ударна площадка.

По всяка вероятност, част от тези овални конкреции са били допълнително употребявани и като чукалки. Също така е възможно, поради сравнително голямото количество неизползвани екземпляри, тези конкреции да са били съхранявани като ресурс за по-нататъшната употреба.

В хода на обработка на кремъчния материал от обект Градище, бяха установени седем броя вероятни средни части от такива сферични каменни конкреции (обр. 4). Те представляват плоски отломъци със следи от обработка по дорзалната и вентралната повърхност, както и по околните

2 Схемата е изготвена от Елка Анастасова от НАИМ–БАН, за което ѝ благодаря.

ръбове.

Отломъците са разпределени по следните критерии:

- по отношение на суровините – четири от отломъците са от сив кремък с бели петна, два екземпляра са от кафеникава суровина, а един е тъмно бежов, с кварцитни включения. И трите суровини са непрозрачни.

- метричните параметри показват, че само един екземпляр е с по-голям размер на диаметъра – 8 cm. При останалите отломъци два броя са с диаметър от 6 cm, два броя с диаметър от 5 cm и 2 бр. имат диаметър от 4 cm.

- пет от екземплярите са открити в културен пласт, без стратиграфска позиция. Един е от вкопаване, отнесено към IV-то хил. пр.Хр., а другият е разкрит също при вкопаване, но без определена датировка.

Получените средни части от сферични артефакти са с плоски дорзални и вентрални повърхности и с негативи от отделяне на дебитаж. Наблюдават се следи от обработка на околните ръбове. Тази дейност е свързана не толкова с ретуширане на отломъка и подготвянето му за някакъв инструмент, а с цел използването му като ядро за отделяне на отломъци или пластинки. Интересно е да се отбележат и следите от използването на отломъците като чукалки, които са видими при шест от находките. Тези следи от удари са разположени по околните повърхности. При два от екземплярите се виждат следи от кора върху страничните ръбове. Всички тези признаци могат да докажат теорията за използването на сферичните конкреции освен като чукалки, така също и като суровина за получаване на ядро.

В заключение може да се обобщи, че в кремъчната колекция, открита при проучването на гореспоменатият обект, бяха разкрити находки с неизвестни досега функции. Сферичните каменни артефакти, които са представени тук по всяка вероятност са използвани за направата на ядра, а също така биха могли да бъдат съхранявани в депа за запас от суровина. Тази теория се доказва и от наличието на отломъци, вероятно изготвени от тях, открити на същия обект. От получените данни може да се стигне до извода, че сферичните находки, както и възможните им средни части, представляват едно непознато до момента явление в технологично отношение. Към този етап не са известни артефакти, обработвани по подобен начин не само от територията на североизточна България, в първата половина на IV-то хил. пр.Хр., но и в по-широко териториално ниво. Бъдещите проучвания биха могли да дадат повече информация за разпространението и хронологическата рамка на този тип каменни находки.

Цитирана литература:

- Лещаков, Л., Василева, Ж., Атанасова, Н. 2020 Спасителни археологически проучвания на некропол от ранната желязна епоха в землището на с. Градище, общ. Шумен. *Археологически открития и разкопки през 2019 г.* София, 1, 438–441.
- Лещаков, Л., Бабаджанов, И., Василева, Х. 2021. Спасителни археологически проучвания на многослоен археологически обект при с. Градище, Шуменско. *Археологически открития и разкопки през 2020 г.* София, 1, 362–366.
- Начев, Ч. 2009. Основните типове флинт в България като суровини за направа на артефакти. *Интердисциплинарни изследвания*, 20–21, 7–21.
- Сиракова, С., Златева-Узунова, Р., Начева, Е. под печат. Късни праисторически каменни ансамбли от обект 88/1 при с. Градище, общ. Шумен – под печат в *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplement*.

Късни праисторически сферични каменни артефакти от Обект 88/1, Градище, Шумен

Pawlikowski, M. 1990. On the necessity of the standardization of petrological investigations in archaeology. In Seronie-Vivien, M.-R., Lenoir, M. (eds) *Cahiers du Quaternaire*, 17. *Le Silex de sa genèse à l'outil. Actes du Ve Colloque international sur le silex (V international flint symposium)*, Bordeaux, 17 sept.-2 oct. 1987. Vol. 1, 187–191. Paris: Centre national de la recherche scientifique.

Late prehistoric spherical stone artifacts from Site 88/1, Gradishte, Shumen

Elena Nacheva

(summary)

The rescue excavations of the archaeological Site 88/1, Gradishte (district of Shumen) revealed structures from the LBA to Late Antiquity overlaying a settlement inhabited during the first half of the 4th mill. BC. A large amount of flint and stone artifacts were found in the prehistoric settlement.

The focus of the article is on some of these artifacts, representing a hitherto unknown method of processing the raw flint, namely shaping flint cores on fragments of spheroid stone concretions. Evidence for distinguishing the technology and process as new, is several flakes with traces of debitage on their surfaces. Most likely these flakes were formed when processing the spheroid artifacts. Such an approach in the process of flint exploitation, was unknown for the first half of the 4th mill. BC period on the territory of Bulgaria.